

HET ONBEKENDE DAT MIJN DADEN RICHT

De biografie van Johan Andreas dèr Mouw

“Een levensbeschrijving van Dèr Mouw moet (...) een dichtersbiografie zijn, maar dan wel een merkwaardige vorm daarvan: in het allergrootste deel van zijn leven was de gebiografeerde geen dichter en wilde hij dat ook helemaal niet zijn”, stelt Lucien Custers in de inleiding van zijn boek *Alleen in werfelende wereld. Het leven van Johan Andreas dèr Mouw (1863-1919)*.

Dèr Mouws persoonlijkheid, capaciteiten en wijsgerige publicaties zijn interessant, maar door de gedichten uit de laatste zes jaar van zijn leven kan hij pas echt als een belangrijke figuur in het geestesleven van zijn tijd beschouwd worden. Hij was een vernieuwer die kenmerken van verschillende generaties van de Nederlandse literatuur – van de Tachtigers tot Forum – in zijn werk verenigde, maar in het literaire wereldje van zijn eigen tijd speelde hij nauwelijks een rol, al werd zijn poëzie wel gewaardeerd door onder andere Frederik van Eeden, Albert Verwey, Menno ter Braak en Ferdinand Bordewijk.

Custers signaleert een cesuur in Dèr Mouws leven. Dat keerpunt, een schandaal in diens onderwijsloopbaan – deels vanwege zijn omgang met leerlingen, deels vanwege examenfraude –, wordt zichtbaar in de biografie, die uit twee delen bestaat. Het eerste deel beslaat de periode van 1863 tot 1904; het tweede begint na dat schandaal en eindigt met het overlijden van de dichter en een bespreking van de receptie van zijn werk.

In het eerste deel worden Dèr Mouws jeugd en studietijd besproken. Al jong studeerde hij klassieke talen; daarnaast verdiepte hij zich in Sanskriet, filosofie, wiskunde en sterrenkunde. Ook zijn huwelijk komt aan de orde, evenals de komst van een aangenomen dochtertje, zijn verliefdheden en ten slotte zijn werk als leraar klassieke talen in Doetinchem met de aldaar ontstane conflicten en zijn reacties daarop.

In het tweede deel zien we Dèr Mouw in Den Haag, waar hij opnieuw lesgeeft, maar nu ook gaat publiceren. Custers beschouwt die filosofische publicaties als een opstap naar het dichterschap; hij besteedt dan ook ruim aandacht aan de artikelen en de daarin besproken filosofen.

Dèr Mouws angst gevangene te zijn van het eigen bewustzijn leidde tot depressie

Dèr Mouw verdiepte zich in de vraag naar de verhouding tussen de mens en de wereld van de verschijnenselen. In zijn publicaties (o.a. *Het Absoluut Idealisme*) ging hij in op de gedachten daarover van Kant, Hegel, Von Hartmann, Heymans en Bolland. Het ging voor Dèr Mouw niet om een puur academische kwestie; de vraag speelde ook een rol in zijn persoonlijk leven. De angst gevangene te zijn van het eigen bewustzijn met de daaruit voortvloeiende existentiële eenzaamheid leidde tot depressie en solipsisme, waarvoor hij de term “bewustzijnsce llulaire” gebruikte. Uit die cel probeerde hij zich bevrijden.

In zijn laatste artikel, *‘Misbruik van de mystiek’*, verdedigde Dèr Mouw de opvatting dat de oorsprong van poëzie en wetenschap in wezen dezelfde is: invallen die bij kunstenaars en wetenschappers tot productie leiden, beschouwde hij als gelijksoortige mystieke ervaringen. Zelfs de zuivere rede zou voortkomen uit zulke openbaringen die bovendien een ingang vormden tot de vaak onbereikbaar lijkende eenwording van het bewustzijn met de werkelijkheid.

De ontdekking van het Brahman in de Oepanishads, Indische wijsheidsverhalen, ervoer Dèr Mouw als een wedergeboorte. Brahman is het Ene dat aan alles eigen is en er het wezen van uitmaakt; eenzelfde ziel in de individuele mens én in alles om hem heen. Van filosoof werd Dèr Mouw een gelovige die alle stadia van de zoektocht naar dat eenheidsgevoel in gedichten ging vastleggen: het leidde tot de poëzie waarin volgens Custers zijn grootheid ligt.

Dèr Mouws transitie van filosoof naar dichter had mogelijk te maken met het geringe succes van zijn filosofische publicaties, maar hing ook samen met de onmogelijkheid langs de logisch gefundamenteerde weg van filosofie de vraag naar de verhouding van de mens met de wereld te beantwoorden. Indische wijsbegeerte bleek slecht combineerbaar met westerse filosofie.

De gedichten doen af en toe denken aan de traditionele mystiek van Hadewijch, maar anders dan bij haar is in Brahman elk onderscheid opgeheven en komen goed en kwaad, hoog en laag, verheven en banaal naast elkaar voor. Dat leidt tot vaak verrassende combinaties van ernst en humor, mede omdat de dichter verheven taal vermijdt vanuit het besef dat de waarheid dwingt tot het gewone.

Behalve het werk van Dèr Mouw zelf, had Custers weinig bronnen tot zijn beschikking. Er waren wat persoonlijke documenten en enkele op schrift gestelde herinneringen van vrienden en tijdgenoten; verder moest hij zich behelpen met historische achtergronden en contemporaine bronnen. Dat leidde ertoe dat hij minder met zekerheid kon zeggen dan hij zou willen. De manier waarop hij met die onzekerheid omgaat, is mijns inziens een van de sterke punten van Custers: hij heeft zich tot in details in zijn onderwerp verdiept, beschrijft zijn vondsten uitvoerig, maar laat het aan de lezer die vervolgens te interpreteren.

Het conflict op de school is daar een voorbeeld van. Iedereen bemoeide zich er mee: rector, schoolbestuur, kerk en gemeente. Er werd gerommeld met examens en er werden verdenkingen geuit met betrekking tot Dèr Mouws politieke overtuiging, zijn verhouding met leerlingen en zijn collegialiteit. Dat maakte de situatie onhoudbaar. Custers somt feiten op en beschrijft de eenzaamheid en de wanhoop die de excentrieke leraar tijdens dit schandaal ervoer, maar laat zich nergens verleiden tot suggesties of ondoordachte conclusies.

Dèr Mouw was verliefd op dichter-criticus Victor van Vriesland, maar de liefde kwam niet van twee kanten. Toch bestond er een geheim tussen beide mannen dat Dèr Mouw in hun correspondentie “dat andere” noemt. Het geheim is nooit opgehelderd en Custers heeft zich ook op dit punt niet laten verleiden tot speculaties. En zelfs bij de bespreking van de gedichten, waar het “lyrisch ik” en de dichter vaak samen lijken te vallen, baseert hij zich louter op controleerbare feiten en schuwt iedere vorm van sensatie.

Custers schreef zo een uitstekende biografie. Hij documenteerde zich grondig, ging kritisch met zijn bronnen om en koos met zorg bijpassende foto’s. Die degelijkheid leidt er wel toe dat sommige gedeelten van zijn werk wat wijdlopieg zijn en andere weer erg kort. De problemen op school bijvoorbeeld, beschrijft hij zeer uitvoerig, maar aan Dèr Mouws suïcidepogingen besteedt hij slechts enkele alinea’s.

Als Custers in hoofdstuk tien “de dichter aan het werk” bespreekt en een analyse geeft van “’t Is laat in de nacht”, is de lezer ten slotte beland bij wat Dèr Mouw “tot een werkelijk belangrijke figuur in het geestesleven van zijn tijd maakt”. Juist daarover had Custers wat mij betreft meer mogen schrijven. In hoeverre is Dèr Mouw op een eindpunt beland, als hij schrijft over “het onbekende dat mijn daden richt” en “(...) doe ik aan mystiek, noem ik mij Brahman omdat het literair staat en aangekleed?”

De lezer mag zich over dat alles zelf een oordeel vormen met dit indrukwekkende werk van Custers en mede aan de hand van een gedicht uit de tegelijk verschenen bundel *Mijn taalorkest*, een keuze uit de gedichten van Dèr Mouw door Jan Kuijper.

Aquarium

In schem’rig groen

stukje van de oceaan
zweeft als een schim het zeedier, transparant:
zichzelf vergetend, ziet door glazen wand
de mensengeest ’t onzaglijk wonder aan,

hoe ’t zieltje, dat in elk trillend orgaan,
teer van doorschijnendheid, onzichtbaar brandt,
’t vreemd, glazen vogeltje zijn fijn als kant
geweven vleugeltje golvend doet slaan.

Zo drijft mijn vers in mij, zelf deel van God;
en iets dat met verstand en weten spot,
verbergt zich in kunst’ge doorschijnendheid;

en wie het leest, voelt, voor één ogenblik
verplaatst buiten de grenzen van zijn Ik,
trillen ’t mysterie van zijn eeuwigheid.

ANNETTE VAN DIJK

LUCIEN CUSTERS, *Alleen in wervelende wereld. Het leven van Johan Andreas dèr Mouw [1863-1919]*, Lucien Custers / Vantilt, Roermond / Nijmegen, 2018, 368 p.

JOHAN ANDREAS DÈR MOUW (ADWAITA), *Mijn taalorkest. Een ruime keuze uit ‘Brahman’*, samengesteld door Jan Kuijper, Vantilt, Nijmegen, 2018, 184 p.